

ZAGREBAČKA EFEMERA
NEKI VIDOVI RUBNIH DOKUMENATA URBANE KULTURE

ZAGREB EPHEMERA
SOME ASPECTS OF PERIPHERAL URBAN CULTURE DOCUMENTS

Dubravka Petek
Knjižnice grada Zagreba
Gradska knjižnica – zbirka Zagrabiensia
dubravka.petek@kgz.hr

UDK / UDC 027.3(497.5Zagreb):908
Stručni rad / Professional paper
Primljeno / Received: 15. 11. 2012.

*Grad je ideogram
neprekinuti tekst*

Roland Barthes, *Carstvo znakova*¹

Sažetak

Cilj ovoga izlaganja je skrenuti pozornost na jednu od specifičnosti fonda zavičajne zbirke Zagrabiensia, kao posebne tematski zaokružene cjeline unutar Gradske knjižnice. S obzirom na činjenicu da zbirka prikuplja građu prema sadržajnom mjerilu vezanosti uz grad Zagreb, u njoj će se naći okupljena ne samo knjižna građa, nego i građa drugih vrsta koju je teško podvesti pod zajednički nazivnik, a koja je zastupljena također u fondovima drugih baštinskih ustanova (muzejskim i arhivskim). Ta “rubna” knjižnična građa, za koju knjižničarska struka uglavnom primjenjuje naziv “efemerna građa”, zadobiva sve veće značenje jer se radi o dokumentima dragocjenima

¹ Barthes, Roland. Carstvo znakova. Zagreb : August Cesarec, 1989. Str. 48.

za proučavanje najraznovrsnijih vidova kulturne baštine i dragocjenim izvorima za istraživanje manje poznatih i obrađenih vidova razvitka nekog područja.

Također ćemo na primjerima iz Zagrabiensie nastojati razmotriti neke informacijsko-komunikacijske specifičnosti efemerne građe te njezino mjesto unutar transformacije medijskih svojstava tiska i najave novih medija.

Ova iznova “otkrivena” građa sve više zadobiva na aktualnosti, osobito u sklopu digitalizacijskih projekata. Stoga, osim o tiskanoj efemernoj građi, govorimo i o digitalnoj.

Ponovno oživljenu aktualnost takve građe i njezino značenje u kontekstu cjeline fond zbirke, kulturne povijesti grada te razvitka medija, prikazat ćemo na odabranim primjerima.

Ključne riječi: efemerna građa, kulturna baština, urbana kultura, povijest tiska, masovni mediji, digitalizacija

Summary

The purpose of this paper is to draw attention to a particular feature of part of the the Zagrabiensia Collection fund, which constitutes a special thematic unit within the City Library. As the collection is made up of thematic material relating to the City of Zagreb, it contains not only book materials, but also other types of material for which it is difficult to find a common denominator, and which overlap with the collections of other cultural heritage institutions (museums and archives). These peripheral library materials, generally referred to as “ephemeral” material, are taking on increasing importance as they provide a valuable resource for the study of the most varied aspects of cultural heritage, and for research of less known and less analyzed developmental aspects of an area.

We would also like to examine some information and communication specificities of this ephemeral material and its place within the the transformation of the printed media and in the emergence of mass means of communication.

The relevance of this newly “rediscovered“ material is increasing, particularly in the context of digitization projects.

Revival of the actuality of such material and its relevance within the context of the Zagrabiensia Collection and the cultural history of the City will be demonstrated through selected examples.

Keywords: ephemera, cultural heritage, urban culture, history of printed materials, mass-media, digitization

1. Uvod

U ovom radu dat ćemo prednost nazivu efemerna građa² u odnosu na naziv “sitni tisak” i staviti ćemo naglasak na tiskanu efemernu građu.³ Budući da smatramo da je naziv u literaturi definiran maksimalno koliko je to moguće, te da je dovoljno opisano na što se sve može odnositi, dodat ćemo u tom smislu samo napomenu da efemernu građu treba razgraničiti od tiskane dnevne periodike, tj. novina. Novine se ne mogu ubrojiti u efemernu građu, iako se s obzirom na sadržaj, namjenu i sveukupnu kratkotrajnost radi o srodnim publikacijama.

Zbirke ili podzbirke sitnoga tiska specifične su za specijalne knjižnice i specijalne zbirke jer daju potpuniju sliku kulturnog života i društvenog ozračja nekoga vremena. U tom se smislu fond Zagrabiensie ne sastoji isključivo od knjiga, nego i od publikacija drugih vrsta koju prikupljaju i ostale baštinske ustanove – arhivi i muzeji.

Efemerne publikacije pojavile su se zajedno s masovnošću tiska, pojavom jednostavnijih i jeftinijih tipografskih i grafičkih tehnika te ekspanzijom popularne kulture. U zbirci Zagrabiensia prevladava sitni tisak iz druge polovice devetnaestog i prve polovice dvadesetog stoljeća. Zbog prave poplave takvih tiskovina u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, a osobito u naše vrijeme, nismo se odlučili na sustavno prikupljanje te vrste građe iz novijeg razdoblja – djelomično zbog prostornoga i fizičkog ograničenja, a uvelike i zbog inflacije vrijednosti takve građe, koja ide usporedno s količinskim povećanjem, ali i s prijelazom naglasaka s tiska na druge, suvremenije medije koji primjerenije ispunjavaju funkciju koju je nekad imala tiskana efemera.

U Zagrabiensii, efemerna se građa od početka 2009. godine upisuje u zasebnu elektroničku inventarnu knjigu, većim je dijelom organizirana u mape,

² Općenito o problematici sitnog tiska i efemerne građe te definiranju tih pojmova opširnije u sljedećim radovima:

Blažević, Dorica; Dubravka Salaj-Pušić. Upute za uporabu formata UNIMARC za kataložni opis sitnog tiska. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.

Davis, Kristy. Slipping thru the Cracks : Issues with Performing Arts Ephemera, World Library and Information Congress : 71th IFLA General Conference and Council “Libraries – A voyage of discovery” August 14th – 18th 2005, Oslo, Norway.

Dostupno na: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>

Lešković, Ana; Daniela Živković. Efemerna građa i sitni tisak : opseg pojmova u Hrvatskoj i svijetu. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1/2(2011), 120-134.

³ Efemerna građa, prihvatimo li postojeće definicije, može se primijeniti i na određene sadržaje koje nose drugi mediji, u naše vrijeme prije svega elektronički (digitalni) mediji, a osobito Internet.

a tako se i obrađuje.⁴ Određene jedinice građe ipak se izdvajaju i obrađuju pojedinačno, i to uglavnom zbog svoje iznimne vrijednosti. U odjelu obrade Gradske knjižnice, izrađen je poseban predložak za katalogizaciju sitnog tiska (za ovaj naziv odlučili smo se zbog prevladavajuće prakse u Hrvatskoj), a klasifikacijske oznake dodjeljuju se prema UDK tablicama.

2. Baštinski vidovi i povijesni kontinuitet

Osvješćivanje vlastitoga kulturnog identiteta, utemeljenog na svijesti o kontinuitetu baštine, preduvjet je za istinski demokratsku kulturu koja uvažava raznolikosti kao svoje bogatstvo, nasuprot masovnoj kulturi koja teži uniformnoj matrici kao nekritički prihvaćenom modelu. U tom je smislu početkom 1996. godine na Generalnoj sjednici Parlamentarne skupštine Vijeća Europe donesena *Preporuka 1283. o povijesti i učenju povijest u Europi*.⁵ Fondovi baštinskih ustanova, u koje valja ubrojiti i građu posebnih knjižničnih zbirki, dragocjeni su izvori za istraživanje i proučavanje kulturno-povijesne baštine. Međutim, značenje dokumenata pohranjenih u zbirkama, ima više razina značenja, dok se podaci i sadržaji koje nam oni podastiru mogu "čitati" na nekoliko razina. Međutim, svaki od tih slojeva značenja može se razumjeti jedino untuar *cjeline*.

2.1 Značenje efemerne građe unutar cjeline zbirke

Značenje pojedinih jedinica efemerne građe može se u potpunosti vrednovati tek u kontekstu zbirke kao cjeline. Na primjer, ako u zbirci Zragrabiensia imamo petnaest koncertnih programa Hrvatskoga pjevačkog društva "Kolo", oni svoju punu vrijednost dobivaju činjenicom da zbirka posjeduje i spomenicu toga pjevačkog društva, godišnja izvješća o njegovu djelovanju, pjesmaricu "Kolo" te autentične fotografije zgrade u kojoj je to pjevačko društvo djelovalo ("Hrvatski dom") kao i fotografski prikaz unutrašnjosti njezine dvorane.

Također je važna i količina srodne građe: nije svejedno imamo li u zbirci jedan program spomenutog društva, pet, petnaest ili pedeset.

⁴ Preporuke za obradu vidi u: Blažević, Dorica; Dubravka Salaj-Pušić. Upute za uporabu formata UNIMARC za kataložni opis sitnog tiska. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.

⁵ Rendić-Miočević, Ivo. Učenik – istražitelj prošlosti : novi smjerovi u nastavi povijesti. Zagreb : Školska knjiga, 2000. Str. 5.

Primjeri efemerne građe – koncertnih programa i pozivnica Hrvatskoga pjevačkog društva “Kolo” – u zbirci Zagrabienisia:

Digitalizirane preslike dostupne su na: <http://kgzdz.arhivpro.hr/index.php?doctype=1&vrstak=7>
Uz preslike, dostupni su i kataložni zapisi izvornika te digitaliziranih reprodukcija.

Svaka od ovih jedinica daje nam vrlo jasne podatke o konkretnim aktivnostima Hrvatskoga pjevačkog društva “Kolo” i njegovu djelovanju, ali i o cjelokupnom kulturnom i društvenom životu grada Zagreba te o pojedinim prostorima u kojima su se odvijala okupljanja i razne priredbe tog društva.

2.2 Značenje u kontekstu povijesti i kulturne povijesti grada

Od prikazane građe, izdvojit ćemo jedan primjer koji osobito dobro prikazuje koliko se dragocjenih podataka može pročitati na jednom jedinom listu sitnog tiska:

Hrvatsko pjevačko društvo “Kolo”
Raspored šaljive zabave u Maksimirskom perivoju, Zagreb, 1904.

Izabrani primjer efemerne građe nudi nam “čitanje” na više razina:

- a) neposredne informacije: na veoma malom prostoru podastire zgušnjute informacije o čitavom nizu okolnosti u kojima se neki najavljeni događaj odvija – npr., čemu sve može služiti park Maksimir, postojanje Hrvatskoga pjevačkog društva “Kolo”, kako glasi njegova krilatica “Tko

pjeva – zlo ne misli”), njegove aktivnosti i sudionici uključeni u njih. Budući da se zabava priređuje 6. veljače, a čin parodije *Cavallerije Rusticane* se zbiva za vrijeme “*fašinskog korza*” zaključujemo i da su u Zagrebu postojali razvijeni pokladni običaji. Uporaba oblika “*fašinski*” ukazuje na veću povezanost s njemačkim jezičnim izrazom, nego što je naša današnja kad u kolokvijalnom zagrebačkom govoru rabimo oblik *fašnik* i *fašnički* (njem. *der Fasching* = *poklade*);

b) posredno: situiranje u socijalno-kulturni kontekst

Da bi ovakva građa uopće mogla nastati i da bi ispunila svoju svrhu, bili su potrebni sljedeći preduvjeti: postojanje pismenog i obrazovana srednjega građanskog sloja s kulturom posjećivanja kazališta, koncerata i drugih prostora “visoke” kulture, ali i sa sviješću o uglađenom i sadržajnom provođenju dokolice, o “visokoj” kulturi i participiranju u njoj (opera *Cavalleria Rusticana*, navođenje izmišljenog skladateljeva prezimena “Gvozdenkapi”, koje upućuje na uglednog glazbenika Gjuru Eisenutha, dok Nicoletto de Fallieri šaljivo aludira na Nikolu Fallera) kao i o mogućnosti njezina humorističko-parodijskog izvođenja u zabavne svrhe; te s razvijenim društvenim životom. Taj je sloj morao biti dovoljno imućan da bi mogao sudjelovati u radu društava (uključujući financijsko podupiranje), odlaziti na priredbe i izdvojiti slobodno vrijeme koje će posvetiti aktivnostima po svojoj želji;⁶

c) Iz takve građe može se iščitati čitava mreža društvenih odnosa, ali i komunikacijskih kanala svojstvenih urbanoj zajednici. Istraživač mora zaključiti da je bilo nužno postojanje urbane infrastrukture – npr., pošta koja se često i uredno raspačava, oglasni stupovi, koncertne i kazališne priredbe na kojima su raspačavaju popratni materijali (što također predstavlja sastavni dio cijele jedne kulture kazališnog i koncertnog života odnosno “ritual” predstave ili koncerta), organizirani život raznih društava s mjestima okupljanja na kojima se uručuju promidžbeni materijali, pozivnice i sl.

⁶ U fondu Zagradiensie nalazi se knjižna građa koja nedvosmisleno potvrđuje takve pretpostavke. To su prije svega razni spomen spisi zagrebačkih društava, gospodarskih udruga, kulturnih, prosvjetnih i znanstvenih ustanova te godišnja ili polugodišnja izvješća o njihovom radu.

Tzv. efemerna građa razvija današnjim istraživačima zagrebačke prošlosti svijest o postojanju tih uvjeta u gradu Zagrebu u određenom povijesnom razdoblju i potvrđuje sve pretpostavke o njima – dakle nije samo dokument o nekom konkretnom događaju koji se dogodio tog-i-tog dana i trajao toliko-i-toliko dugo, nego ukazuje i na cjelokupni društveni kontekst u određenom vremenu i prostoru. Stoga i “čitanje” takve građe danas ne samo do podastire bogatstvo informacija, nego od istraživača iziskuje široko i dobro znanje koje se odnosi na razne oblike kulturne i političke povijesti na određenom prostoru. Neposrednim adresatima 1904. godine, kojima se obraćao ovaj program, neke su okolnosti predstavljale neposrednu datost i općepoznate činjenice, ali današnjim recipijentima potrebno je i razumijevanje cjelokupnoga onodobnoga kulturno-povijesnog konteksta da bi mogli ispravno uočiti sve dragocjene podatke na jednom ovakvom “efemernom” listu te protumačiti i vrednovati njihovo značenje. Među ostalim, jedan ovakav primjer “sitnog tiska” zanimljiv je i s gledišta grafičkog oblikovanja, jer je na njemu otisnuta ilustracija (figura plesačice) koja je zanimljiva i s likovnog gledišta odnosno gledišta grafičkog oblikovanja, te, u donjem desnom uglu, logotip Dioničke tiskare u Zagrebu.

3. Transformacija medija i puteva informacije/komunikacije

3.1 Novi informacijsko-komunikacijski obrasci

Istraživači efemerne građe kao i njezini skupljači, bilo u profesionalne svrhe ili iz osobnih kolekcionarskih sklonosti, uglavnom naglašavaju njezino značenje za istraživanje povijesti nekog prostora ili određenih sadržaja (najčešće onih koji se tiču svakodnevnice i “malih stvari”) te pritom ističu bogatstvo neposrednih podataka koje takvi materijali sadrže. Suočeni sa sve većom količinom takve građe u svojim fondovima,⁷ knjižničari je pokušavaju definirati, nabrojiti i opisati njezine oblike te urediti u skladu sa zahtjevima i pravilima struke. Pritom je potrebno riješiti pitanje odgovarajuće obrade, bibliografskog opisa u skladu sa standardima, klasifikacije i signiranja, osmisлити praktičnu pohranu koja ujedno vodi računa o zaštiti, omogućiti dostupnost te kvalitetno prezentirati podatke o postojanju toga dijela fonda. Međutim, uglavnom se

⁷ Na temelju dugogodišnjeg iskustva rada u Gradskoj knjižnici te na temelju konkretnog uređenja efemerne građe u zbirci Zagrabiensia, autorica ovog rada može zaključiti da je efemerna građa desetljećima bila pohranjena u fondu, a usto se redovno i stalno nabavljala u sklopu retrospektivnog popunjavanja fonda (antikvarna nabava), ali se do 2008. godine nije obrađivala niti na bilo koji način prezentirala javnosti.

gubi iz vida da ta specifična građa za koju usprkos tolikom trudu nemamo određeniju definiciju te je stoga definiramo uglavnom opisno i nabranjem oblika, kao skupni fenomen predstavlja i veliku prekretnicu u razvitku medija u smjeru masovnosti i masovne komunikacije.⁸ Specijalistička istraživanja iz područja semiotike i semiologije, komunikologije, teorije medija, povijesti tiskarstva i sl. često za svoje hipoteze izabiru primjere raznih reklama⁹, ali ih nitko ne dovodi u vezu s knjižničarskim pojmom efemerne građe ili sitnog tiska, koji ipak obuhvaća šire područje nego reklame i oglasi. Ipak, bitni elementi su točno uočeni. Usudili bismo se tvrditi da efemerna građa predstavlja najavu novih komunikacijskih obrazaca. Na tragu misli Marshalla McLuhana, smatramo da se fenomen efemerne građe javlja u uvjetima nove kulturne matrice¹⁰ (u ovom slučaju “mass-ag”) te da najavljuje pojavu novih medija i tehnologija. Ovaj je kanadski teoretičar vjerojatno najpopularnije izrazio nerazdruživu vezu između medija i načina komuniciranja te oblikovanja, strukturiranja i prezentiranja informacije, iako je nije proučio i analizirao znanstveno prihvatljivim i temeljitim metodama (zbog čega je često došao i do pogrešnih zaključaka i stavova). No bez obzira na svoj stav prema njegovim tezama izraženima u “Razumijevanju medija” i drugim djelima koja su obilježila našu današnju percepciju uloge i značenja medija, smatramo da neke njegove misli predstavljaju koristan putokaz u pristupu analizi proizvoda masovnog tiska, a neki pojmovi, koji su ušli praktično u svagdašnju uporabu,¹¹ mogu poslužiti i za jasnije razumijevanje specifičnosti tiskane efemerne građe.

U pristupu kulturološkom fenomenu efemerne građe i njezinim medijsko-informacijsko-komunikacijskim svojstvima, nastojat ćemo zauzeti vrijednosno

⁸ “Industrijsko doba brzo je promijenilo sliku zapadne civilizacije. [...] Posljedica je toga sve masovnija potrošnja tehničkih i kulturnih dobara, pa tako i knjige, odnosno drugih nositelja tiskane riječi i slike, poput časopisa, novina, reklamnih tiskanica, plakata – sve do posjetnica i osmrtnica”. Pelc, Milan. Pismo - knjiga - slika : uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb : Golden marketing, Zagreb, 2002. Str. 172.

⁹ Eco, Umberto. Kultura, informacija, komunikacija. Beograd : Nolit, 1973. Str. 117-204. Eco, Umberto. Zvuci i slike. // Europski glasnik, god X., br.10. Zagreb, 2005. MacLuhan, Marshall. Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi produžeci. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2008.

Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001. Str.116.

Znanost o slici : discipline, teme, metode / urednik Klaus Sachs-Hombach ; prijevod Martina Horvat, Srećko Horvat ; redaktura Žarko Paić. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2006.

¹⁰ O odnosu medija i kulturne matrice unutar koje medij djeluje vidi: MacLuhan, Marshall. Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi produžeci. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2008. Str. 16.

¹¹ “globalno selo”, “hladni” i “vrući” mediji, Gutenbergova galaktika.

neutralan stav te stoga nećemo tvrditi da je ta građa “manje vrijedna” jer joj je značenje kratkotrajno i rubno, niti ćemo je smatrati presudnom za kulturno-povijesna istraživanja budući da se brojni podaci sadržani u npr., kazališnim i koncertnim programima, oglasima, reklamama, brošurama, plakatima, osmrtnicama, letcima itd., mogu pronaći i u drugim izvorima – novinama, časopisima (dnevnom i tjednom periodičkom tisku – pojavu efemerne građe treba promatrati u uskom suodnosu s pojavom sredstava priopćavanja vijesti¹²), almanasima, adresarima i imenicima, izvještajima pojedinih ustanova, spomen spisima, prigodnim monografijama. Istovjetne ili analogne podatke sadrži i određena arhivska građa poput obrtnih ili matičnih knjiga. Da neposredno informacijsko značenje efemerne građe ne bi trebalo preuveličavati, potkrepljuje i činjenica da su brojni primjeri navedene “rubne” odnosno efemerne građe koja daje brzu, sažetu, jezgrovitu i propulzivnu informaciju o nekom događaju, nečijoj djelatnosti itd. često otisnuti i kao sastavni dio u navedenoj “neefemernoj” građi (omeđenim i serijskim publikacijama) – bilo kao zaseban list, bilo kao sastavni dio stranice. Naći ćemo ih čak i u foto-albumima ili turističkim vodičima (npr., neka se tvrtka oglašava u foto-albumu i pritom ga sponzorira). Tek kad bismo ih doslovno fizički izrezali i napravili od njih hemeroteku ili album s izrescima, dobili bismo knjižničnu jedinicu “efemerne građe”.

Autorica ovog rada smatra da efemernu građu ne treba obezvređivati i marginalizirati, ali ni mistificirati, nego što je moguće točnije odrediti njezinu ulogu i značenje u razvitku načina i putova prenošenja informacija. Međutim, efemerna građa, tiskana zasebno i odvojeno raspačavana na specifičan način koji se razlikuje od raspačavanja knjige ili novina, te proizvedena za neku određenu prigodu i namjenu, iznimno je zanimljiva kao fenomen za proučavanje novih oblika masovnog priopćavanja i komuniciranja.

¹² “Potreba za praćenjem aktualnih zbivanja na svim područjima života, prije svega političkom, znanstvenom i kulturnom, rezultirala je pojavom periodičnih publikacija koje su isprva izlazile povremeno, a potom i stalno. Pretečama modernih novina smatraju se leci i kratke brosure s ilustriranim izvještajima o važnim i zanimljivim događajima, odnosno pojavama. Takvi tiskopisi što izlaze već od početka 16. stoljeća, u velikom se broju pojavljuju i tijekom 17. stoljeća, a kasnije su ih istisnule novine i časopisi. Vrlo često ilustrirani leci donose informacije o ratnim i drugim političkim događajima. Mnogo puta su te informacije prerađene na satirički i karikaturalan način. No izlaženje letaka i brošura nije redovito, već povremeno i prigodno.” Pelc, Milan. Pismo - knjiga - slika : uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb : Golden marketing, Zagreb, 2002. Str. 160.

Tiskani efemerni materijali već su u 18. stoljeću poprimili masovne razmjere¹³. Tiskani medij dosegnuo je svoj vrhunac, a prosvjetiteljstvo je kulminiralo Francuskom revolucijom. Novo društvo, novi način razmišljanja i nova kulturna matrica pronalaze izraz u novim informacijsko-komunikacijskim oblicima, koji su, zbog tehničkih zadanosti, vezani uz tiskani medij. Međutim, taj medij sada, još uvijek unutar vlastitih okvira, prezentira nove sadržaje i otkriva nove mogućnosti njihova prezentiranja. Uz klasična autorska djela, usporedno nastupaju sadržaji primarno informativnog karaktera – od enciklopedije, koja pretendira na znanstvenost preko novina i časopisa do “sitnog tiska” odnosno efemerne tiskane građe koja informira o aktualnim sadržajima, a upućena je sve širim slojevima stanovništva.

Sam pojam *efemernost* ukazuje na kratkotrajnost, a kratkotrajnost je usko vezna s brzom i aktualnom (re)akcijom.

Efemerni materijali rubni su u odnosu na “mainstream” tiskane kulture, nastali su na njezinu rubu, ali su se razvijali kao preteča jedne nove medijske kulture i vjesnik novih masovnih telekomunikacijskih medija.

3.2 Efemera je “cool”

Prema McLuhanu, “hladni” medij (niske definicije)¹⁴ malo daje, o mnogo mora dopuniti sam primatelj, dok vrući mediji ne ostavljaju publici tolika toga za dopunjavanje ili dovršavanje. Efemerna građa iz gornjeg primjera Raspo-reda šaljive zabave u Maksimiru je “hladna”, jer potiče primatelja na sudjelovanje, tj. zahtijeva od njega čitanje u kontekstu te razumijevanje humora, što smo već pokazali.

McLuhan ističe usku vezu između “hlađenja” medija s tendencijom demokratizacije, tj. omogućena je sve šira i rasprostranjenija komunikacija koja uključuje sve sudionike u njezinu procesu te teži interakciji (interaktivnost je

¹³ Vrlo zanimljiva i pregledna zbirka digitalizirane efemerne građe koja prikazuje zabavni život širokih pučkih slojeva dostupna je na sljedećoj URL-adresi: http://digital.bodleian.ox.ac.uk/external_collection?col=e304763a9c4144d09d14c11b7bad1b12

Opis sadržaja zbirke je sljedeći: “This collection comprises all 18th century Entertainment ephemera in the John Johnson Collection - Paybills, handbills, newscuttings and prints taken from the following sections: Theatre; London Play Places; Animals on Show; Circuses; Concerts; Dioramas; Entertainment folders; Exhibitions; Human Freaks; Magic and Mystery; Museums and Waxworks”.

¹⁴ McLuhan, Marshall. Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi produžeci. / Marshall McLuhan ; s engleskoga preveo David Prpa ; pogovor Nada Zgrabljic Rotar. Zagreb : Golden marketing - Tehnička knjiga, 2008. Str. 25.

za njega bitno obilježje “cool”) medija. Ako se opet vratimo na konkretni primjer programa – pozivnice šaljive zabave koju u Maksimiru priređuje Hrvatsko pjevačko društvo “Kolo”, to konkretno znači da postoje pripadnici širega građanskog staleža koji su uključeni u sam događaj kao i u cjelokupnu komunikaciju vezanu uz njega, uključujući tiskani materijal koji ga prati. Prisutna je i interaktivnost: navedeni program je zapravo otisnuta pozivnica – upućen je konkretnoj osobi/osobama, od kojih se očekuje sudjelovanje u događaju, dakle odaziv.

Na tom istom primjeru može se vidjeti da je stvoren novi oblik pismenosti koji uključuje kulturni kontekst i društveno okružje kao i senzibilitet za slikovnu informaciju, a mi bismo ga nazvali kontekstualna pismenost.¹⁵ “Oznake dobivaju odgovarajuća značenja jedino u *unutrašnjoj kontekstualnoj međuakciji*. [...] Ako promijenimo jedan element konteksta i drugi će izgubiti svoju težinu.”¹⁶

3.3 Tipografska organizacija

Na tragu svega rečenog, efemerna građa morala je ispuniti zahtjev za novim, prilagodljivijim oblicima tipografskih rješenja i grafičkog oblikovanja. Tipografska organizacija takvih publikacija daleko je slobodnija od uobičajene, narušava se mehanički i tipizirani tipografski red, ujednačenost, “strogost tiskane stranice”.¹⁷ Naravno, to knjižničara suočava s problemom kod bibliografske obrade jer ne postoji naslov niti se može uvijek primijeniti pravilo o grafički istaknutom tekstu kao naslovu.

Efemerna građa nije mala knjiga (usp. UNESCO-ova definicija knjige i sitnog tiska)¹⁸ ili “knjiga od jednog lista”, nije niti niz malih serijskih polupublikacija (kao što su npr., izvještaji Gradskog poglavarstva), nego tiskana građa (ili pohranjena na nekom drugom mediju) na kojoj su informacije or-

¹⁵ O značenju konteksta u komunikacijsko-informacijskom postupku vidi više u: Eco, Umberto. *Kultura, informacija, komunikacija*. Nolit : Beograd, 1973. Str. 62-64.

¹⁶ Eco, Umberto. *Kultura, informacija, komunikacija*. Nolit : Beograd, 1973. Str. 73.

¹⁷ “skakutanje” veličine, debljine i vrste “fonta” – više o tome: Gorbach, Rudolfus Paulus: *Tipografija*. U: *Znanost o slici : discipline, teme, metode / urednik Klaus Sachs-Hombach ; prijevod Martina Horvat, Srećko Horvat ; redaktura Žarko Paić*. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2006. Str. 234-235.

O strogosti tiskane stranice: MacLuhan, Marshall. *Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi produžeci*. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2008. Str. 33.

¹⁸ Knjiga je ukoričena tiskana omeđena publikacija od najmanje 49 stranica (UNESCO-va definicija), <http://hr.wikipedia.org/wiki/Knjiga>

ganizirane i strukturirane na specifičan način, bitno različit od onoga u knjizi, časopisu ili novinama te se usto odlikuju i specifičnim informacijsko-komunikacijskim sadržajima.

Kod ovakve je građe izričito naglašena svijest o mogućnostima tiskanog medija, koji mora na ograničenom prostoru djelovati trenutačno. Korištenje medija je osviješteno, a autor takvog materijala prebacuje svoje djelovanje sa samog sadržaja na njegovo oblikovanje u mediju. Oblikovne mogućnosti medija izraženije su i naglašenije, nego kod knjige te utječu na sadržaj i to tako da se postiže gustoća informacija (na malom prostoru) i jezgrovitost. Kombiniranjem slike i teksta, piktografskih ili ikonografskih (slikovnih) i tipografskih (pisanih) elemenata, koji ravnopravno nose informaciju i prenose poruku, razvija se vizualna kultura i vizualna pismenost.¹⁹

3.4 Suodnos sa suvremenim medijima

“Naime, i slikovna reklama, kao i priča praćena slikama, pruža velike količine trenutnih informacija i stvara trenutna ljudska bića, što je nužno kako bismo držali korak u kulturi kakva je naša”.²⁰

Pojavom masovno tiskane efemerne građe ispunjena je funkcija brzog i efikasnog prenošenja aktualne informacije, ali još uvijek ne na veliku daljinu. Preostalo je još samo svladati prostorna ograničenja, što će učiniti “električni” i elektronički mediji.

Komunikacijskim okruženjem naše civilizacije vlada inetnet i televizija. Ono u čemu se skoro svi teoretičari slažu, jest činjenica da ti masovni telekomunikacijski mediji svojim svojstvima kao što je brzina protočnosti informacija i interaktivnost, omogućuju munjevito brzo prenošenje informacije u prostoru, ali zanemaruju, pa čak i brišu povijesnu dimenziju, zapostavljaju komunikaciju s prošlošću i poviješću. “Drugim riječima, dok je tradicionalna informacija bila ponajviše povijesne prirode (o onom što se dogodilo – budući da su o onom što se događalo informacije bile neprecizne i zakašnjele), čovjek “vizualnoga” doba odjednom ima vrtoglavu masu informacija o onom što se

¹⁹ O vizualnim kodovima i ikoničkim znakovima vidi više u: Eco, Umberto. *Kultura, informacija, komunikacija*. Nolit : Beograd, 1973. Str. 117-204.

O vizualnoj pismenosti (*visual literacy*): *Znanost o slici : discipline, teme, metode* / urednik Klaus Sachs-Hombach ; prijevod Martina Horvat, Srećko Horvat ; redaktura Žarko Paić. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2006. Str. 235.

²⁰ MacLuhan, Marshall. *Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi produžeci*. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2008. Str. 204.

dogaća u svemiru, i to na štetu zemaljskih informacija (već i zato što vizualna vijest stari, novinarska komunikacija zasnovana je na novini, ono što je bilo jučer više nije vijest, i dogaća se da građanin nekoga suvremenog grada zna sve o onom što se danas dogaća u New Yorku, ali se ne sjeća ničega, čak ni datuma, o korejskom sukobu)²¹.

Efemerna građa fenomen je masovne i popularne kulture. Ako McLuhanov naziv "trenutna informacija" primijenimo na efemernu građu, moramo zaključiti da je njezin trenutni, kratkotrajni značaj specifičan osobito za naše vrijeme. Ono što je čini dodatno zanimljivom suvremenom čovjeku, jesu njezini grafički i tipografski elementi koji daju ravnopravnu vrijednost slikovnoj informaciji i slikovnoj pismenosti.

Također, prezasićenje tradicionalnim vrednotama i djelima "visoke" kulture Zapada dovelo je do preusmjeravanja interesa prema marginalnim, rubnim objektima. Na primjeru Rasporeda šaljive zabave koju u Maksimiru priređuje Hrvatsko pjevačko društvo "Kolo", jasno se vidi i premještanje kulturnog života i poruke na periferiju: iz kazališne zgrade na amaterski rub, iz knjige na sitni tisak, iz centra grada u Maksimir. To pak može rezultirati oslobađanjem nove energije.

Suvremena kultura je kultura sadašnjeg trenutka, a efemerni je tisak egzemplaran za takvu kulturu. Na materijalima o kojima je riječ, može se dobro pratiti urušavanje tradicionalnog sustava vrijednosti, te su oni subverzivni u odnosu na tradicionalno, ali konstitutivno u odnosu na novu kulturnu matricu u nastajanju.

4. Prikladnost za digitalizacijske projekte

Kao što smo upravo izložili, efemerna tiskana građa brojnim svojim elementima i značajkama srodna je današnjoj kulturi interneta. Brzo obraćanje na "kratku stazu" (u temporalnom smislu) uz korištenje slikovnih elemenata usporedno s tekstualnima, čini je iznimno prikladnom za mrežno sučelje. Stoga može motivirati suvremene naraštaje da se zainteresiraju za povijesno naslijeđe, potaknuti ih na misao utemeljenu u povijesnom kontinuitetu i usidrenu u povijesni kontekst.

U Gradskoj knjižnici, zbirci Zagrabiensia, stalno, sustavno i osmišljeno izdvajamo izabrane jedinice efemerne građe te ih uključujemo u projekt *Digitalizirana zagrebačka baština* (<http://kgzdzdzb.arhivpro.hr/>), a prezentirane su

²¹ Eco, Umberto. Zvuci i slike. // Europski glasnik, god X., br.10. Zagreb, 2005., 180.

i na virtualnoj izložbi *Zagreb na pragu modernog doba* (http://kgzdzd.arhiv-pro.hr/moderno_doba/). Upravo zbog svih svojih dosad navedenih svojstava, efemerna građa iznimno je prikladna da se oko nje isplete “priča” ili pak da osnovnu “priču” (“pri-povijest”) o gradu Zagrebu dopuni kuriozitetima koji će privući pozornost korisnika mrežnih stranica odnosno portala Knjižnica Grada Zagreba. Digitaliziranom efemernom građom može se potaknuti radoznalost i tako otvoriti mogućnost za uspostavu mosta između bogatstva povijesne baštine i suvremenog trenutka.

Uključivanje efemerne građe u projekte digitalizacije obogaćuje te projekte, ali također olakšava i pristup sadržajima izvorne papirnatih tiskane efemere. Naime, takvu je građu vrlo teško podvesti pod ikakve knjižnične standarde, urediti je i obraditi tako da bude pretraživa i dostupna ne samo za knjižničara, nego i za korisnika knjižnice. Teško je i nepraktično rukovati pojednim jedinicama ili zbiricama da bi se dale korisniku na uvid. Međutim, ako jednom imamo virtualne zbirke sa svim pridruženim podacima i metapodacima, pristup se uvelike pojednostavljuje zbog prilagodljivosti i elastičnosti mreže. Zahvaljujući digitalizaciji, postaje nebitno je li građa pohranjena u kutije, mape ili pojedinačno, jer se na mreži može organizirati u smislu cjeline koje mogu biti reverzibilne, preklapati se, ukrštati, izmjenjivati, povezivati te je pristup određenim jedinicama moguć prema različitim parametrima, osobito ako se dodaju kvalitetno izrađeni katalozi, indeksi, kazala, popratni tekstovi koji sugeriraju “ulaz” i tumače kontekst. Tako i sama izvorna građa organiziranjem u sadržajne i kvalitetno prezentirane cjeline dobiva novu vrijednost.

5. Zaključak

Već od ranih 2000-ih, Europska komisija stavljala je naglasak na kulturnu raznolikost unutar država-članica Europske unije te na nužnost digitalizacije kulturne baštine radi njezina očuvanja od propadanja do kojeg nužno dolazi protjecanjem vremena. Pritom se osobito izdvaja stvaranje digitalne knjižnice. Tako je nastala Europeana, kao središnja europska digitalna knjižnica.²² Taj se projekt danas nastavlja u okvirima *Digitalne agende*, programskog dokumen-

²² <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/digitising-our-cultural-heritage>

ta Europske komisije pridruženoga temeljnoj strategiji *Europa 2020*.²³ *Digitalna agenda* proširena je i novim projektima koji uzimaju u obzir sve brži razvikan informacijskih tehnologija. Te se tehnologije, smatraju stručnjaci i stratezi Europske komisije, trebaju primijeniti za očuvanje bogatstva kulturne baštine zemalja članica Europske unije, informacijskog obogaćenja, olakšane dostupnosti na daljinu i njezina što suvremenijeg i kvalitetnijeg predstavljanja.

Hrvatska je, slijedeći te smjernice, 2006. godine pokrenula i zatim razvila Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe.²⁴ Danas, na pragu ulaska u Europsku uniju, treba učiniti maksimum u skrbi za svoju kulturnu baštinu i njezinu predstavljanju uz pomoć suvremenih komunikacijskih sredstava te se tako izboriti za dostojno mjesto u zajednici kojoj po svojoj povijesti i tradicionalnoj kulturi pripada. Ta je zajednica zajednica raznovrsnih naroda i kulturnih tradicija, a ne "melting pott" u kojem se zasebni kulturni identiteti gube u jednoj "konfekcijskoj" matrici. U tom smislu, baštinske ustanove, pa tako i zavičajne knjižnične zbirke kao zaokružene cjeline koje čuvaju i okupljaju dokumente kulturne baštine, trebaju biti svjesne svoje uloge i odgovornosti za brigu o toj baštini i dužnosti za njezino što kvalitetnije i agilnije prezentiranje koristeći se najmodernijim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama i kanalima. Knjižničar pritom treba biti svjestan svoje uloge kao intelektualca i knjižnice kao intelektualnoga središta, razviti specijalističko znanje koje mu omogućuje razumijevanje vrijednosti građe koju posjeduje u fondu te svjesno upotrijebiti suvremene medije za promicanje vrednota koje je pomno probrao i osmislio - kapitala kulturne baštine.

²³ Europa 2020 : A strategy for smart, sustainable and inclusive growth dokument je Europske komisije sastavljen u Bruxellesu 3. 3. 2010. godine s ciljem određivanja ključnih područja na koja se treba usmjeriti i metoda koje treba primijeniti za gospodarski oporavak i put prema izlasku iz krize. Unutar njega je razrađena i Digitalna agenda za Europu (A digital agenda for Europe) kao dokument koji se odnosi na jednu od sedam prioritetnih inicijativa koje bi trebale biti katalizatori gospodarskog oporavka i rasta. http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

²⁴ "Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta. Ministarstvo kulture razvija mehanizme i uspostavlja mjere zaštite kulturne baštine s ciljem osiguranja njene održivosti što podrazumijeva identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, održavanje, zaštitu, korištenje kao i promicanje njenih vrijednosti". <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6>
<http://www.kultura.hr/O-nama/Nacionalni-program-digitalizacije>

LITERATURA

- Barthes, Roland. Carstvo znakova. Zagreb : August Cesarec, 1989.
- Blažević, Dorica; Dubravka Salaj-Pušić. Upute za uporabu formata UNIMARC za kataložni opis sitnog tiska. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2005.
- Davis, Kristy. Slipping thru the Cracks : Issues with Performing Arts Ephemera, World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council "Libraries – A voyage of discovery" August 14th – 18th 2005, Oslo, Norway. Dostupno na: <http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>
- Eco, Umberto. Kultura, informacija, komunikacija. Beograd : Nolit, 1973. Str. 117-204.
- Eco, Umberto. Zvuci i slike. // Europski glasnik, god X., br.10. Zagreb, 2005.
- Lešković, Ana; Daniela Živković. Efemerna građa i sitni tisak : opseg pojmova u Hrvatskoj i svijetu. //Vjesnik bibliotekara Hrvatske 54, 1/2(2011), 120-134.
- MacLuhan, Marshall. Razumijevanje medija : mediji kao čovjekovi proizvođači. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2008.
- Makpeace, Chris E. Ephemera : a book on its Collection, conservation and use. Brookfield, VT : Gower Publishing, 1985.
- Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb : Prometej, 2001.
- Pelc, Milan. Pismo - knjiga - slika : uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb : Golden marketing, 2002.
- Rendić-Miočević, Ivo. Učenik - istražitelj prošlosti : novi smjerovi u nastavi povijesti. Zagreb : Školska knjiga, 2000.
- Znanost o slici : discipline, teme, metode / urednik Klaus Sachs-Hombach ; prijevod Martina Horvat, Srećko Horvat ; redaktura Žarko Paić. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2006.
- Online izvori:
- http://digital.bodleian.ox.ac.uk/external_collection?col=e304763a9c4144d09d14c11b7bad1b12
- <http://ec.europa.eu/digital-agenda/>
- <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/creativity-media/cultural-heritage>
- <http://ec.europa.eu/digital-agenda/en/news/digitising-our-cultural-heritage>
- http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Knjiga>

<http://www.ifla.org/IV/ifla71/Programme.htm>

<http://kgzdzdzb.arhivpro.hr/index.php?doctype=1&vrstadok=7>

<http://kgzdzdzb.arhivpro.hr>

http://kgzdzdzb.arhivpro.hr/moderno_doba/

<http://www.kultura.hr/O-nama/Nacionalni-program-digitalizacije>